

Gražina AKELAITIENĖ
Vilniaus pedagoginių universitetas

BALSIŲ KAITOS APRAŠAI NUO AUGUSTO SCHLEICHERIO IKI KAZIMIERO JAUNIAUS

§1. Šaknies raiškos keitimasis yra traukės daugelio kalbininkų dėmesj. Užuominę apie tai galima rasti jau pirmojoje spausdintoje lietuvių kalbos gramatikoje. Danielius Kleinas skyriuje „Apie įvairias raidžių padėtis, arba akcidencijas“ mini trejopas „raidžių akcidencijas“: pasikeitimą, sutraukimą ir nukritimą. Plačiau skyriuje aptariami pasikeitimai tarmėse ir teigama, kad kitokie, t. y. pasikeitimai kaitymo atžvilgiu, paaiškėsiai iš linksniuočių ir asmenuočių (žr. Kleinas 1957: 427). Skyriuose apie asmenuotes D. Kleinas pagrindinį dėmesj kreipia į pažymimų raidžių¹ pasikeitimus, bet užsimena ir apie priešpaskutinio skiemens balsius. Pavyzdžiui, kalbant apie veiksmažodžių būtajį laiką, nurodoma, kad kai kurie veiksmažodžiai su *-auju* būtajį laiką sudaro „visai netaisyklingai“, būtent: *palowiau* – iš esamojo laiko *palauju*, būsimojo laiko *palausu*². Aptardamas kitų laikų sudarymo išimtis, Kleinas atskirai mini *sirgau* tipo veiksmažodžius, kurie priešpaskutinio skiemens balsę *e* „dėl geresnio skambėjimo būsimajame laike pakeičia į *i*, kuri pasilieka iš jo padarytame būtajame laike“ (Kleinas 1957: 427).

Skyriuje „Apie vardą ir jo akcidencijas“ taip pat kalbama apie „raidžių pasikeitimus“. Be pastabų apie balsių keitimąsi paprastą formą linksnių galūnėse, yra užsimenama apie panašų reiškinį įvardžiuotiniuose (pasak D. Kleino, emfatiiniuose) būdvardžiuose ir dalyviuose. Įvardžiuotinio afikso raiškos keitimąsi, kaip ir kitus „raidžių pasikeitimus“, D. Kleinas motyvuoja „malonesniu skambėjimu“ – kitaip tariant, eufoniškai.

§2. Ypatingą vietą lietuvių kalbos balsių kaitų nagrinėjimo istorijoje užima Augustas Schleicheris. Jis buvo pirmasis tyrėjas, ne tik aprėpęs visą lietuvių kalbos šaknų įvairovę ir ją apraše, bet ir moksliškai pagrindęs vokalizmo kitimo vietą bendrojoje indoeuropiečių prokalbės garsų raidos sistemoje. 1856 m. *Lietuvių kalbos gramatikos* (*Litauische Grammatik*) pirmajame, fonetikos, skyriuje išsamiai aprašyti balsių dėsniai. Reikšminga tai, kad šis mokslininkas, kaip

¹ Pažymimosiomis raidėmis D. Kleinas vadina raides prieš galūninį *u*.

² D. Kleinas veiksmažodžio laikų formų ryšį suvokia kitaip, negu įprasta dabar. Jo teigimu, visi laikai „betarpiskai“ ar „tarpiškai“ išvedami iš tiesioginės nuosakos esamojo laiko (žr. Kleinas 1957: 479).

pats pabrėžia (žr. Schleicher 1856: 34), aiškiai skiria tuos dėsnius, pagal kuriuos balsiai keičiasi žodžių daryboje ir kaityboje, nuo garsų sandūros dėsnii. Pirmieji kitimai sudarą sistemą, kuri lyginamojoje indoeuropiečių kalbotyroje vadinama balsių kaitos laipsniais. Anot A. Schleicherio, lietuvių kalbos balsiai kitę silpnėjimo (vocalschwächung) ir stiprėjimo (vocalsteigerung) būdu. Pastarojo skiriamos dvi pakopos, atitinkančios iš indų kalbų gramatikų žinomus guño ir vṛddhi reiškinius. Kaip ir lyginamosiose germanų kalbų gramatikose, jis skiria tris balsių klases, arba eiles, kurių pagrindiniai balsiai esą *a*, *i*, *u*. Šie balsiai ir jų atbalsiai, anot jo, sudarą balsių kaitos sistemą (žr. Schleicher 1856: 62). Pavyzdžiu, *a*-eilės vokalizmo žodžiai susidarę, iš vienos pusės, pakitus pagrindiniams balsiui *a* į *o* („steigerung“), iš kitos pusės, susilpnėjus („schwachung“) pagrindiniams balsiui, atsiradę variantai su *e* (arba pailgintu *ē*), *i* (pailgintu *ī*): *svirti*, *svyruoti*, *sverti*, *sveriau*, *svarstyti*. Atskirai minima, kad kartais šioje eilėje gali atsirasti *u* (*tampyt*), *tempti* – *itumpas*).

Iš viso *a*-eilės žodžių pateikta daugiausia (per 80), iš kurių dar atskirti *bredū* : *braidi* tipo žodžiai, rodantys sumišimą su *i*-eile. *i*-eilės balsių kaitos nariai išdėstyti šia tvarka: *i(y)*, *e(=ie)*, *ai* (*dygti*, *diegas*, *daiginti*); *u*-eilės kaitą sudarą šie nariai: *u(ū)*, *u(=uo)*, *au*, kartais *av*, *ov* (*kruva*³, *krauti*, *kroviau*).

A. Schleicheris daugiausia remiasi Ferdinando Nesselmanno ir Konstantino Sirvydo raštais. Vienoje kitoje vietoje pateikiama tarminių ar kitų indoeuropiečių kalbos žodžių. Pagrindinio balsio pozicija kartais parodoma ne visu žodžiu, o tik šaknimi. Taip leidžiama suprasti, kad praettyje tokio vokalizmo žodis turėjės būti, pavyzdžiu, žodžio *ēd-mi* eilėje *a* vokalizmo pozicijoje nurodyta tik šaknis *ad-*, žodžio *slégti* – šaknis *slag-*, žodžio *rékti* – šaknis *rak-*, o *stogas* reprezentuojanas šaknimi *stag-*.

A. Schleicherio pateiktas gana išsamus bendrašaknių žodžių sąrašas įvairiais atžvilgiais ypač vertingas šių dienų tyrėjams. Grupuodamas bendrašaknius žodžius, jis tik vienoje kitoje vietoje yra suklydės, pavyzdžiu, su žodžiu *mirti* jis be reikalo gretina slavizmą *morai* „neštuvalaidotuvėse“, su *dievas* – slavizmą *dyvas*, *gardus* su *gerti* (žr. Sabaliauskas 1979: 68).

A. Schleicheris priėjo prie išvados, kad lietuvių kalbos, kaip ir kitų kalbų, didelė balsių įvairovė nesanti pirmykštė: daugiau pirmykščių bruožų esą likę *u*-eilėje, kuri ir lietuvių kalboje esanti tik trinarė, *i*-eilės naujumą rodą tai, kad ji turinti išsiskyrusius *ie* ir *ei*; daugiausia nuo pirmykščio pavidalo nutolusi *a*-eilė (žr. Schleicher 1856: 62).

Kaip minėta, A. Schleicheris yra aiškiai pabrėžęs, kad garsų dėsniai yra dviejopi. Pagal aukščiau aptartuosius dėsnius, pasak jo, garsai keičiasi žodžių daryboje ir kaityboje. Todėl šaknies vokalizmo variavimas jo neišleistas iš akių ir

³ A. Schleicherio pavyzdžiuose žodžių *krūva*, *šūvis*, *lūžti* ir kitose ilgajų balsų turinčiose šaknyse rašoma *u*. Jis yra rašęs *ū* tik esamojo laiko formose, turėjusiose infiksą *n* (*griūvu*, *pražūvu*, *kliūvu*).

kitame, žodžių darybos, skyriuje. Čia balsių kaitos išsamiai nebenagrinėjamos⁴, bet šalia vedinių pateiktos kitokio vokalizmo šaknys rodo, kad mokslininko pastebėta drauge su priesagomis daryboje dalyvaujanti balsių kaita. Tik nevišiskai aišku, kokiu principu remdamasis, A. Schleicheris pateiktu darinių sąraše nurodo išskirtų šaknų balsi, pvz.: *žiema* – *Vžim*⁵, *Laima* – *Vlam*, *atlaida* – *Vlid*, *atviras* – *Vvar*, *senas* – *Vsan*, *kreivas* – *Vkriv*, *pilis* – *Vpal*, *kova* – *Vku*. Atrodo, kad dažniausiai nurodomas pagrindinis atitinkamos balsių kaitos narys, kuris A. Schleicherui, kaip ir indų gramatikams, buvo silpnasis laipsnis.

Pateikdamas tam tikro tipo darinių pavyzdžius, jis fragmentiškai, jau kaip iš garsų mokslo aiškų dalyką, kartais atskirai pamini balsių kaitas. Pavyzdžiui, užsimenama, kad vardažodžių su priesaga -a daryboje šaknies balsis dažnai stiprėja, o ne silpnėja: *sargas*, *dagas*, *kvapas*, *takas*, *tvanas*, *maras*, *svaras* ir t. t. (Schleicher 1856: 102)

A. Schleicherio *Gramatikoje*⁶ pateikta išsami pirminių lietuvių kalbos veiksmažodžių klasifikacija taip pat pagrįsta ir šaknies (ar apskritai kamieno) raiškos skirtumais. Skirstymo į klases pagrindas – esamojo laiko ypatumai, pavyzdžiui, pailgėjës arba pakitës šaknies balsis (II klasė), nosinis priebalsis esamajame laike (I klasė) ir t. t. Veiksmažodis aprašomas kreipiant dëmesį į vokalizmo kitimo sistemą: nurodoma, kokią kitimo pakopą reprezentuoja atitinkamos klasés veiksmažodžiai (žr. Schleicher 1856: 234-254). Iš esmës A. Schleicherio veiksmažodžių klasifikacija remiamasi ir šių dienų gramatikose.

§3. Tipologinė lietuvių kalbos žodžių šaknies struktūros klasifikacija, sukurta A. Schleicherio, be abejo, užémë reikšmingą vietą indoeuropiečių kalbotyroje. Baltų kalbų gramatikų istorijoje šis klausimas moksliškai nagrinëtas apskritai pirmą kartą, todël vëlesniu baltistų darbuose jau remiamasi Schleicherio teorija.

1876 m. išleistoje Fridricho Kuršaičio gramatikoje (*Grammatik der litauischen Sprache*) pateiktas balsių kaitos aprašas beveik nesiskiria nuo A. Schleicherio teorijos. Tik F. Kuršaitis balsių kaitas aptaria ne fonetikos (ten tik užsimenama apie sanskritui bûdingus balsių kaitos laipsnius), o įvadiniame žodžių darybos skyriuje. Tuo tarsi išreiškiama nuostata balsių kaitą laikyti žodžių darybos dalimi. Kad F. Kuršaitis rëmësi A. Schleicherio balsių kaitų nagrinéjimu, rodo tie patys pavyzdžiai, o kartais ir tiesioginës nuorodos į minétą veikalą (plg. Kurschat 1876: 80-82).

§4. 1884 m. išleista Augusto Leskieno studija *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen* (žr. Leskien 1884). Kaip pats teigia įvade, jo balsių kaitos eilių aprašas neturëjo tikslo paremti arba paneigti tuo metu buvusių indogermanų kal-

---

⁴ Pats A. Schleicheris yra pabrëžęs, kad darybos skyriuje tai pateikta ne išsamiai, o „kas po ranka papuolé“ (Schleicher 1856: 102).

⁵ Šitokiu matematikos simboliu A. Schleicheris darinių apraše žyméjo šaknį.

⁶ Lietuvų kalbos veiksmažodžių klasifikacija jau buvo pateikta ankstesniame, 1853m. išspausdintame, A. Šleicherio darbe *Lituanica*. Tačiau *Gramatikoje* ji išsamesnė.

būt vokalizmo teorijų. Anot A. Leskieno, jis atsiradės kaip pagalbinė priemonė nagrinėti slavų kalbų vokalizmą. A. Leskienas nurodo, kad pavyzdžiai rinkti iš F. Nesselmanno žodyno, bet vėliau jie papildyti paties surinkta medžiaga ne tik iš lietuvių, bet ir iš latvių kalbos.

Kitaip negu ankstesni tyréjai, A. Leskienas skiria penkias balsių kaitos eiles:

- I. *i y(ī) ē ei(ej) īj ai(aj)*
- II. *u ū ū au ov*
- III. a) *i y (=ī) e ē a o (=ā)*
b) *e ē a o (=ā)*
- IV. *ē a o (=ā)*
- V. *a o (=ā)* (žr. Leskien 1884: 268–269).

Tradicinės trijų balsių kaitos eilių skyrimas nebuvo atsitiktinis. Tai abstrahuota dėsningo balsių kaitaliojimosi giminiškuose žodžiuose schema. A. Leskieno pateiktoji sistema nėra tobulesnė – ji tik labiau pagrįsta realizacija. Iš esmės III, IV ir V eilės atitinka A. Schleicherio sistemos *a*-eilę. Jos atskirtos, remiantis tuo, kad nevienodai atitinkamo tipo šaknyse realizuotos alternavimo galimybės. Pavyzdžiu, ketvirtą ir penktą eiles reprezentuoja iš esmės to paties vokalizmo žodžiai, tik penktos eilės kaitos iliustruojamos šaknimis, neturinčiomis varianto su *ē* (*ariu: orē, blaškai: bloškiu, privalau: prievolē*). Trečioji eilė, pagal A. Leskieną, nevienalytė: jis atskiria III a (*bildu: beldžiu: baldas*) ir III b eiles (*degu: nuodėgulis: dagas: ato-dogei*), nors pats įvade teigia, kad šios eilės labai susijusios ir gali būti jungiamos į vieną (žr. Leskien 1884: 268). Toks eilių suskaidymas gal tik informatyvesnis: iš jo geriau galima spręsti apie kaitų tipų produktyvumą.

Apskritai pastebimas aiškus A. Leskieno noras surasti kuo daugiau kiekvienos šaknies alternantų, t. y. parodyti kiekvienos šaknies visus balsių kaitos laipsnius. Labai dažnai, jeigu nerasta lietuviško žodžio, kaita iliustruojama latvių kalbos žodžiais (kartais vien tik jais), pavyzdžiu, *ie: ai, i: ī* vokalizmas iliustrojamas la. *kniebju: knaipīt, mīju: miju* (žr. Leskien 1884: 138).

Toks pavyzdžių parinkimas kartais šiek tiek iškreipia tikrą balsių kaitų funkcionavimo lietuvių kalboje vaizdą. Kai kurių žodžių, laikomų bendrašakniais, semantinis ryšys sinchroniškai kažin ar begalejo būti įžiūrimas (pvz.: *diržti: diržas: daržas* (p. 324); *galas: gelti* (p. 325); *tiltas: patalas: toli* (p. 349)), todėl A. Leskieno tyrimą tiksliau būtų laikyti diachroniniu⁷.

Antroje veikalo dalyje parodomos kaitų paplitimas įvairiuose lietuvių kalbos posistemiuose. Ją taip pat iš esmės sudaro labai smulkiai suklasifikuotų pavyzdžių su trumpais komentariais rodyklės.

⁷ A. Leskienas paskelbė nemaža naujų teisingų etimologinių gretinimų (žr. Sabaliauskas 1979: 74), tačiau dėl semantikos nepaisymo (dar plg. la. *didels – la. didit* („daina“)) jo šaknies identifikavimo supratimas nelaikytinas sinchroniniu.

A. Leskieno *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen* daugelį metų buvo vienintelis darbas, ištiesai skirtas atskiram lietuvių istorinės gramatikos klausimui – balsių kaitoms, ir visiems tyréjams buvo labai reikšmingas gal ne tiek dėl darbo teorinių pagrindų, kiek dėl gausios iliustracinių medžiagos.

§5. A. Schleicherio ir F. Kuršaičio gramatikos neabejotinai padėjo teorinius pagrindus mokymo tikslu parašytiems Antano Baranausko ir Kazimiero Jauniaus darbams. A. Baranausko paskaitos, skaitytos kunigų seminarijoje, buvo be jo paties žinios išleistos *Kalbomokslio lētuviszkos kalbos* antrašte. *Kalbomokslio* antroje dalyje, pavadintoje „Žodžugis“, yra skyrelis apie balsių „persivertimus“. A. Baranauskas skiria tris „dugninius“ balsius *a*, *i*, *u*, iš kurių, jo žodžiais tariant, yra „kiti visi ištekėję“. A. Baranausko aiškinama: „dugninis *a* silpdamas tampa *e*, o dar labjaus silpdamas, tampa *i*, o stiebias⁸ į *a*, *o*“ (atitinkamai aiškinami ir kiti „persivertimai“) (žr. Baranauskas 1896: 9).

Apibendrindamas kaitų dėsningumą, jis taip pat pateikia 3 balsių eiles. „Nuo trijų dugninių balsių išeina trys eilos balsių, dvibalsių ir nosbalsių:

1ja eila *a*   *e, i, y, ē, ā, o*
                  --- *ia, io*
                  ɛ, ɿ - ɔ, iɑ̃

2ja eila *i*   *i, y, ē, ei, ai*

                  --- *iai*

3ja eila *u*   *u, ū, au, av, ov*
                  iu, iū, iau
                  u, iū“ (žr. Baranauskas 1896: 10–11).

A. Baranausko aiškinime labai jaučiama A. Schleicherio įtaka: perimtas ne tik kaitos eilių modelis, bet ir aiškinimo būdas. Pateikdamas eiles iliustruojančius pavyzdžius, A. Baranauskas kartoja kai kurias netikslias A. Schleicherio šaknų sasajas, pavyzdžiu, slavizmas *murai* pateikiamas kartu su šaknies *mirti* žodžiais.

Kitame A. Baranausko darbe *Zamietki o litovskom jazyke i slovare* (Baranovskij 1898) balsių kaita aiškinama daug plačiau. Jis kalba apie dvejopus, t. y. etimologinius ir fonetinius procesus, vykstančius žodžių sudedamosiose dalyse. Fonetiniai procesai vadina tarmių fonetikos skirtybes, o etimologiniai procesai – žodžių daryboje ir kaityboje atsirandančius skirtumus. Kaip A. Baranauskas pats nurodo, jis iš esmės pateikia A. Schleicherio teoriją. Terminai taip pat rodo sekimą A. Schleicheriu: vartojami vokiškų terminų rusiški

---

⁸ Cituojant čia nesilaikoma A. Baranausko *Kalbomokslio* (kaip ir toliau – K. Jauniaus gramatikos) rašybos, pavyzdžiu, *Kalbomokslyje* rašyta stėbjas.

pakaitalai: *oslablenie, kolicestvennoe uvelichenie, podjom* (žr. Baranovskij 1898: 10 ir kt.).

Galūnių raiškos skirtumus A. Baranauskas taip pat aprašo remdamasis trijų balsių eilių modeliu. Bet aptardamas galūnių raišką, jis ne visada pritaria A. Schleicherui. Remdamasis savo (anykštėnų) šnekta, jis skyrė trijų ilgumų balsius ir kritikavo to nedariusį A. Schleicherį (žr. Baranovskij 1898: 18).

§6. A. Baranausko skaitomo lietuvių kalbos kurso, kaip žinoma, klausė ir K. Jaunius, seminarijoje mokėsis 1871-1875 metais. Vėliau, paskutiniajame amžiaus dešimtmetyje, beveik tuo pačiu laiku kaip ir A. Baranausko darbai, pasaulio šviesą išvydo paties K. Jauniaus *Lietuviškas kalbomokslis* (1897). Tai buvo hektograuotas darbas, kuris, iš esmės nepakeistas, K. Būgos parengtas 1911 m. išėjo kaip *Lietuvių kalbos gramatika*. Be abejonės, K. Jauniaus remtasi ne tik A. Baranausko paskaitomis, bet ir išleistomis gramatikomis. Jo ir paties tarmių skyriuje aiškiai pasakyta, kad užlaikas A. Schleicherio ir F. Kuršaičio „gerus daiktus“, bet nepriimąs jų „apsirikimų ir jeibiu“ (žr. Jaunius 1911: 27). Kaip vieną iš A. Schleicherio „jeibiu“ K. Jaunius yra nurodės „pusiautiną“ tvirtapradžių ir tvirtagalių balsių skyrimą. Tuo tarpu apie F. Kuršaitį šiuo atžvilgiu atsiliepęs teigiamai: „Kuršaitis, tikras lietuvis, geriaus parmanė lietuvišką priegaidę ir lietuvišką tarsnių būdą, todėl jo raštuose nėra luošų žodžių“. Bet F. Kuršaitį K. Jaunius yra peikęs už tai, kad šis sumaišęs *uo* su *o*, *ie* su *e*⁹ (žr. Jaunius 1911: 27, 28).

Tarsnymokslio¹⁰ skyrelyje „Balsių laipsniavimas“ K. Jaunius aprašo balsių „parsimainimą žodžių kilmėje“. Pagrindiniai eilių nariai laikomi *a*, *ie* ir *au*. Pastarieji, matyt, K. Jauniui atrodė informatyvesni už *i* ir *u*, kuriais buvo įprasta žymėti antrą ir trečią eiles (*i* ir *u* gali pasitaikyti ir *a* vokalizmo šaknyse). Štai vienas iš K. Jauniaus balsių laipsniavimo „išstatymu“: „Jei koksai žodis turi balsę *a* savo šaknyje, kiti jo giminaičiai gali turėti *e*, *ē*, *i*, *y*, *o*, *u*, *uo*, *ū*, bet neturės nei *ie*, nei *au*“ (Jaunius 1911: 38). Jis teigia, kad „kuotankiausiai iš visos ailōs tegallime atrasti du – tris sąnarius, todėl naudingas daiktas labiausiai *a* – ailę išskaidyti in keturias paailes“ (Jaunius 1911: 39). (Gali būti, kad tokiam skaidymui turėjęs įtakos A. Leskieno balsių kaitos aprašas, nors nuorodų į A. Leskieno studiją ir nėra¹¹.) *a* eilė jo suskirstyta į „pa-ailes“ *a*, *ē*, *o*, *uo*. Tarp tas „pa-ailes“, ypač *uo*, iliustruojančiu pavyzdžiu yra žodžių, kurių šaknis vargu ar tinkta laikyti *a* vokalizmo šaknimis, pavyzdžiui: *duoti*, *pulti*, *puoliau*, *gulēti*, *guolis*, taip pat ir *juosti*, *juosta*. Jos veikiau reprezentuoja *u*, tai yra Jauniaus modelio *au* eilę, o ne *a* eilę.

⁹ Apie tai savo darbe yra užsiminęs ir A. Baranauskas (žr. Baranovskij 1898: 9).

¹⁰ Anot kalbotyros terminų tyréjo Antano Balašaičio, K. Jaunius pirmas fonetikos dalykus pavadino tikruoju vardu „tarsnýmoksliu“, tai yra tarsnių mokslu, nors savo veiklos pradžioje garsą K. Jaunius yra vadintęs ir kitaip – gaisniu (žr. Balašaitis 1961: 184, 186).

¹¹ Kad K. Jaunius buvo išstudijavęs A. Leskieno darbus, rodo pastabos ir literatūros nuorodos kituose jo darbuose (žr. Drotvinas, Grinaveckis 1970: 99, 138 ir kt.).

Galima paabejoti ir dar dėl vieno kito kalbamoho vokalizmo paeiles įrodančiu žodžiu, pavyzdžiu, paeilė *o*, be kitų, iliustruojama žodžiais *bažmas* „daugybė, aibė“, *buožė, bužulas* „bumbulas“, „didelis mazgas“, kurie siejami su *bokštas*. Tokia sasaja abejotina (plg. lenkų *baszta*). Ne visus žodžius, K. Jauniaus pateiktus kaip tam tikros eilės vokalizmo pavyzdžius, galima susieti net etimologiskai. Tos pačios šaknies (*a* eilės vokalizmo) žodžiais jo laikyti *rimstu, rymau, remiu, rémiau, ramus, ramentas, romus, romyti* ir *rūmai*. Matyt, remdamasis tuo, kad rusų kalbos žodis *pokoi* („ramybė, rintis“) dar yra turėjės ir reikšmę „kambarys“, jis siūlo reikšmės atžvilgiu lyginti *rūmus*¹² (lot. *palacium*) su rusiškais *pokoi, počit'* „numirti, užmigtis“. Tai viena iš nepagrįstų K. Jauniaus etimologinių sasajų. Vertindami tokias sasajas, kalbininkai istorikai yra teigę, kad K. Jaunius, kaip savamokslis kalbininkas, kartais klaidžiojo lyginamosios kalbotyros šunkeliais, o to klaidžiojimo pagrindą sudarė stengimasis semantiškai gimininges, bet skirtinges savo vokalizmu, kartais ir konsonantizmu žodžio lytis išvesti iš vienos pamatinės lyties, paaiškinant jas tam tikrais savo paties sugalvotais garsų raidos dėsniais (žr. Zinkevičius, Kabelka 1958: 23).

K. Jauniaus kalbama ir apie „pareigą iš vienos balsių ailos į kitą“, tai yra apie eilių sumišimą. Šį reiškinį jis lygina su žodžiu linksniavimo („lankstymo“) sumišimu ir vadina „žodžiu drauginimu“. Jo teigimu, „pagal žmogaus proto įstatymą, dvi aili suminšta, jei vienoje atsiranda keletas tokų pat sąnarių, kaip ir antroje“ (Jaunius 1911: 39). Pasak K. Jauniaus, žmonės drauginimo keliu gali pervesti žodžių šaknis iš vienos eilės į kitą, ir taip gimstas tokios šaknies žodis, kurio pavidalas „nėmaž nepritinkas“ prie kitų tos šaknies žodžių (žr. Jaunius 1911: 40).

K. Jaunius neskyrė kokio nors ypatingo dėmesio žodžių darybai, todėl sunku pasakyti, kaip jis vertino balsių kaitos vaidmenį daryboje. Tačiau nemažai užuominų apie kaitas dar galima rasti „Veiksmažodžių lankstymo“ (t. y. kaitymo) dalyje. Lygindamas kamienų balsius, jų skirtybes įvardija terminais, iprastais balsių kaitos aprašuose: „aukštesnio laipsnio balsė“, „silpnė balsė“, „stambesnė balsė“.

§7. Palyginus K. Jauniaus balsių kaitos aprašą su kitų tyréjų darbais, matyti, kad K. Jaunius iš esmės laikosi A. Schleicherio balsių kaitos teorijos, bet dėsniai formuluojamai savitai. Pateiktas sudėtingesnis balsių kaitų sistemos modelis (eilių išskaidymas į paeiles) gali būti jo paties svarstymų rezultatas, bet tam galėjė turėti įtakos ir A. Leskieno darbai.

Kita vertus, galima ir neieškoti, kuo K. Jauniaus balsių kaitos aprašas skiriasi nuo ankstesnių, kuo jis papildė ar pataisė savo pirmtakus. Galima paminėti visai ką kita – ką pabrėžia K. Jauniaus paskaitų klausės Juozas Tumas-Vaižgan-

---

¹² Etimologai teigia, kad žodži *rūmas* reikėtų sieti su lot. *rūs, rūris* „kaimas, dvaras“ (žr. Sabaliauskas 1990: 265).

tas: kai juos Jaunius vedės per kokius nors „kaitaliavimus, laipsniavimus, nykimus ar keitimos“, jiems daręsi aišku, kaip atskiri žmonės, pamilek kokį dalyką, gali juo pajudinti pusę pasaulio (žr. Tumas 1916: 3).

LITERATŪRA

- Balašaitis A. 1961: Lietvių kalbos fonetikos terminai. – *LTSR MA darbai*, serija A. 1, 183–206.
- Baranauskas A. 1896: *Kalbomokslis lėtuviszkos kalbos*, iszdūtas per LL, Tilžė.
- Baranovskij A. 1898: Барановский А. Заметки о литовском языке и словаре, Санктпетербург.
- Drotvinas V., Grinaveckis V. 1970: *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius.
- Jaunius K. 1911: *Lietuvų kalbos gramatika*, Peterburgas.
- Kleinas D. 1957: *Pirmoji lietuvų kalbos gramatika*, ats red. J. Kruopas, Vilnius.
- Kurschat F. 1876: *Grammatik der litauischen Sprache*, Halle.
- Leskien A. 1884: *Der Ablaut der Wurzelsilben im Lituaischen*, Leipzig.
- Sabaliauskas A. 1979: *Lietvių kalbos tyrinėjimo istorija, iki 1940 m.*, Vilnius.
- Sabaliauskas A. 1990: *Lietvių kalbos leksika*, Vilnius.
- Schleicher A. 1856: *Litauische Grammatik*, Prag.
- Tumas J. 1916: [K. Jauniaus lietuvių kalbos gramatikos rec.] – *Lietuvų balsas* 69(98), 3.
- Zinkevičius Z., Kabelka J. 1958: Kazimieras Būga. – *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius, 13–100.

THE DESCRIPTION OF VOWEL ALTERNATIONS FROM AUGUST SCHLEICHER TO KAZIMIERAS JAUNIUS

Summary

August Schleicher occupies an exceptional place in the history of the investigation of Lithuanian vowel alternations. The authors of subsequent grammars of Lithuanian who dealt with vowel alternations could be said to be his followers. Kazimieras Jaunius, for example, basically adhered to Schleicher's theory though he formulated the rules of vowel alternation in an original way. Jaunius presented a complex model of the system of vowel alternations, with the series of alternating vowels further divided into subseries. This system could have been devised on the basis of some considerations of his own. On the other hand, it could also have been influenced by A. Leskien's works, which were undoubtedly known to Jaunius.

Gražina AKELAITIENĖ
Vilniaus pedagoginis universitetas
Ševčenkos g. 31
LT-2009 Vilnius, Lietuva
El. paštas drotvinas@vpu.lt

Gauta 2000 02 07